

DE BEHANDELING VAN HET ZEER AGRESSIEVE KIND

door Professor FRITZ REDL, Detroit, U.S.A.

Ik ga u niet uiteenzetten wat wij zoal weten — of menen te weten — over zeer agressieve kinderen. Ik wil voor u een aantal onzekerheden, zorgen en problemen uitstallen, die wij tegenkomen bij de behandeling van deze kinderen. Ik kan wel doen alsof ik u panklare oplossingen en technieken te bieden heb — daar hunkeren wij allemaal naar — eerlijker lijkt het mij u te laten delen in onze nachtmerries.

Laat ik beginnen met het probleem van de *begripsbepaling*; het is een ernstig probleem. De termen agressief, hyperagressief, zeer agressief worden langzamerhand in zulk een ruime zin gebruikt, dat we steeds verder zijn afgedwaald van hoe het aanvoelt en wat je beleeft, wanneer je met of bovenop een kind zit, dat zeer agressief is. Daardoor is de afstand tussen diegenen aan wie de kinderen worden toevertrouwd, die met hen om moeten gaan, en diegenen, die meer op het theoretische vlak proberen uit te vorsen hoe de kinderen zo geworden zijn en wat er allemaal achter zit, steeds groter geworden.

Om maar een paar voorbeelden van deze spraakverwarring in de Verenigde Staten te noemen:

Het misbruik van de toevoeging: 'zeer', in het Engels spraakgebied: 'hyper'. Deze is bedoeld om aan te geven, dat een hoedanigheid in bijzondere mate aanwezig is. Bij veel kinderen, die wij onderbrengen in de rubriek van de zeer agressieven gaat het echter niet om een overmaat aan agressie maar om een plotseling, onverwacht optreden van agressie in een dosis, waar wij geen raad mee weten. In het boek: 'Children who hate' hebben wij destijds een aantal kinderen beschreven, die ik nu niet meer met deze term zou aanduiden: het waren kinderen die niet een exorbitante hoeveelheid agressie ten toon spreidden, de moeilijkheid was dat je de overgang nooit zag aankomen. Het ene moment had je een vriendelijk, gezellig knulletje om je heen, twee minuten later stond je tegenover een uitbarsting van woede, totaal onverwacht en onvoorzien — zo abrupt, dat je hiet niet kon volgen — waarom die omslag, die plotselinge doorbraak? Je bent wat aan het stoeien met een jongen, hij lijkt betrekkelijk happy in dit spel met de volwassene; de volwassene hoopt maar dat het zo blijft; er is een wat agressieve interactie, maar speels en dan opeens verliest het jong de 'as-if'-situatie uit het oog, het 'alsof'-karakter; in een flits schakelt

* Professor Redl heeft deze lezing — in het Engels — gehouden op 13 juni 1969 ter gelegenheid van de opening van 'Vosseveld' te Soest, de kinderpsychiatrische buitenkliniek van de Utrechtse Universiteit, hoofd prof. dr. L. N. J. Kamp. Bij de vertaling en bewerking van de op de band vastgelegde inleiding heb ik geprobeerd de levendige en directe stijl zoveel mogelijk te handhaven.

hij over van een onbewolkte, speelse interactie naar 'menens', naar een echt gemeente, felle aanval.

Het onverwachte, het niet voorbereid zijn, slaat ons uit het lood — niet de intensiteit van de agressie.

Noem je deze kinderen zeer agressief, dan misken je het onvoorspelbare van het optreden van de agressie. Bij deze kinderen gaat het niet om een stoornis van de agressieve impulsen, maar om een stoornis van het IK (een 'ego-disturbance'), om het plotseling wegvallen en tekortschieten van controle-systemen.

Voor al kinderen met zogenaamde ernstige 'temper-tantrums' behoren tot deze categorie. De agressie, welke in zo'n driftbui ten toon wordt gespreid, is niet zo hevig — normale kinderen zijn wel eens erger —; bij normale kinderen zie je het aankomen, kunnen wij er ons op voorbereiden en hebben wij nog een kans er misschien iets aan te doen.

Bij de kinderen die ik bedoel is dit niet zo en dat maakt hun behandeling zo moeilijk. Ik kan een flinke hoeveelheid agressie aan als ik enigszins weet, wat ik te verwachten heb; maar als ik geen idee heb wat er kan gebeuren — als ik in de groep sta, als ik over onvoldoende personeel en accommodatie beschik, dan is een betrekkelijk milde, maar plotseling doorbrekende hoeveelheid agressie moeilijk te hanteren.

Naar mijn ervaring praten wij over zeer agressieve kinderen, terwijl wij het eigenlijk vaak hebben over deze explosieve kinderen. Natuurlijk zijn er zeer agressieve kinderen, die ook nog explosief zijn — die vergen het uiterste van je mogelijkheden.

Als tweede voorbeeld van spraakverwarring wil ik de situatie noemen, waar het adjectief 'zeer' ook niet gebruikt wordt om een overmaat van agressie aan te duiden, maar dan wel een geringe sublimatiegraad aangeeft.

Als een kind razend op mij is, kan het mij uitschelden en op allerlei manieren tegen mij tekeer gaan. Als een jongen gaat bijten, is dat moeilijk te hebben — al is het alleen maar vanwege de secundaire consequenties. Voor mijn therapeutische attitude is het niet erg bevorderlijk wanneer ik er voortdurend op bedacht moet zijn of ik misschien gebeten wordt. Het is niet de intensiteit van de agressie, die het moeilijk maakt — je hoeft niet persé erg agressief te zijn om te gaan bijten — het is een kwestie van sublimatie-graad, van het primitieve niveau, van 'rauwe' agressie.

Tussen haakjes, als we een bepaalde term gebruiken, denken wij vaak — ten onrechte — dat die term het hele kind dekt; maar hetzelfde kind zal het ene moment zijn intense agressie uiten op redelijk gesublimeerd niveau om in een andere situatie, op een ander moment met een rauwe, onverhuld primitieve agressie naar voren te komen, waar we niet op bedacht zijn en die behandeling in een groep en in een onvoldoende toegeruste setting uiterst moeilijk maakt.

Deze kinderen zijn niet agressiever dan hun soortgenoten, zij verschillen in

sublimatie-niveau. Toch krijgen wij ze voor behandeling aangeboden onder dezelfde aanduiding: zeer agressief. Maar als mij een kind wordt aangeboden, wil ik graag weten: is het er een met een overmaat aan agressie? Of krijg ik een kind in huis met rauwe, primitieve uitingen van agressie? Of krijg ik te maken met onverwachte, onvoorspelbare explosies? Voor mijn planning, mijn programma, mijn personeelsbezetting, zelfs voor het gebouw en de outillage maakt dit een duidelijk verschil.

Dan is er nog een type kind, dat gerekend wordt tot de zeer agressieve en wordt aangeduid met een term, die in de Verenigde Staten wel bijzonder wordt misbruikt — u volgt daarin ons voorbeeld. Ik bedoel het 'acting-out' type. Als mensen het hebben over uitagerende kinderen — op vergaderingen van psychiaters en zo — dan gaat dat altijd met gebaren gepaard en dan weet je het wel.

Ze worden tot de zeer agressieven gerekend, omdat ze hun agressie uitageren en daarmee zo lastig en moeilijk zijn. Het probleem met deze kinderen is echter niet dat hun agressie zich uit in actie, maar dat elke innerlijke beleving een directe, onmiddellijke toegangsweg vindt naar het spierstelsel — om het zo maar eens te zeggen. Ik bedoel dit: het ene kind zit wat te frutselen met een pistooltje, doet 'pau-pau' etc, het blijft speels, het blijft binnen de grenzen van de 'als-of' situatie; terwijl een ander kind, dat zich niet helemaal happy voelt — een beetje de pest in heeft — meteen moet opspringen, alle boeken van de planken moet rukken en rond smijten, aan het vechten slaat met iedereen, terwijl het in wezen niet agressiever is dan het eerste kind. Maar bij hem is het zo, dat zelfs een betrekkelijk onschuldig, zwak fantasiebeeld niet binnen de fantasie blijft, maar onmiddellijk vertaald wordt in actie; het is ook voor hem zelf niet menens, hij is er echt niet op uit om mij te raken, het gaat er bij hem niet om een ander een opdoffer te verkopen — dat laat hem koud, hij heeft geen doel voor ogen, hij moet alleen maar iets doen — een fantasiebeeld moet worden omgezet in een actie, waaraan 'props and gadgets' (spullen) en mensen te pas komen.

De secundaire consequenties zijn buiten proportie, de reactie van de omgeving is niet afgestemd op het fantasiebeeld, maar — en dus veel heftiger — op wat zich aan actie vertoont. Het behandelen en hanteren van deze kinderen is niet primair zo moeilijk, omdat de conflicten bij het kind zo ernstig zijn, maar vanwege deze secundaire implicaties. Indien je als therapeut zo onbedachtzaam bent om in de spelkamer teveel materiaal uit te stallen, zit je binnen vijf minuten in grootste moeilijkheden. De term: acting-out, uitageren, wordt op bedroevende wijze misbruikt. Soms bedoelen wij het originele, klassieke, psycho-analytische mechanisme, waarbij de verbale communicatie plaatsmaakt voor non-verbale. In plaats van tegen mijn therapeut te zeggen: 'je bent een schoft; je doet alsof je mijn vriend bent, maar het kan je eigenlijk geen laars schelen of ik hier ben of niet' — ik durf dat niet te zeggen — moet ik weglopen en kijken

of ze achter me aankomen en me terugbrengen. Een communicatie, een protest, een beschuldiging wordt in een handeling verpakt.

Wij hopen, dat het kind op verbaal niveau zal kunnen communiceren — of door zijn spel in mijn spelkamer, maar nee, hij blijft niet in mijn kamer, hij doet het ergens anders, met consequenties in de realiteit; hij komt in moeilijkheden met andere kinderen, hij wordt teruggebracht als een wegloper — en toch is het geen wegloper hij wilde niet weg, hij wilde ook niet ergens naar toe, hij wilde iets meedelen dat hij niet kon meedelen in de vorm van vrije associatie of spel — de enige vormen van communicatie die in een psychoanalytische behandeling zijn toegestaan — hij moest zijn toevlucht nemen tot een ongeoorloofde vorm van communicatie. Dat maakt hem vrijwel onbehandelbaar in een setting waar met andere kinderen rekening gehouden moet worden — in het bijzonder als het een puber is en zijn weglopen secundaire gevolgen heeft waar wij geen controle over hebben.

We praten ook over uitagerende kinderen als het gaat om gedrag, dat primair gratificatie van een fantasie inhoudt — gedrag, waarin een enorme hoeveelheid irrationele gevoelens gestalte krijgen.

Zo bijvoorbeeld bij het kind, dat heftig protesteert — dat liever alle consequenties trotseert dan zich neer te leggen bij het bevel op een bepaald tijdstip naar bed te gaan of om een bepaald iets te doen. Iets van zijn protest is wel uitageren — hij klampt zich aan de tafel vast, verzet geen stap — maar de werkelijke betekenis ligt in de bevrediging van een fantasie, dat hij iemand weerstaat of overwint of zo iets.

De irrationele beladenheid van bepaalde eigenschappen, van kleren, van stijl (haardracht) van de puber is vaak op deze wijze gedetermineerd. In het leven van deze kinderen is iets zo overbeladen met emotionele betekenis, met symboliek, dat het feitelijk gebeuren er nauwelijks toe doet, het gaat in werkelijkheid om de symboliek.

Dit handelen, dat allereerst te maken heeft met symbolische gratificatie en op zichzelf beschouwd nauwelijks betekenis heeft, wordt vaak uitageren genoemd; er wordt dan mee bedoeld, dat het niet om de actie gaat; dat degene, die ageert, niet echt achter die handeling staat — de handeling zelf hem koud laat — maar dat wat hij doet een heel andere, heel speciale betekenis heeft in zijn leven; het is gedrag, dat overbeladen is met symboliek.

Dan is er nog een derde vorm, waarin de benaming 'acting-out' wordt gebruikt. Hier gaat het echt om misbruik, want hier heeft de term helemaal geen betekenis, wordt alleen gebezigd omdat het goed klinkt, goed staat, omdat het de gebruiker op een hoger wetenschappelijk peil plaatst.

Als je gewoon zegt: 'wat waren ze druk — wat gingen ze te keer' dan ben je maar een onderwijzer, die niet erg van kinderen houdt. Zelfs als ik maar een onderwijzer ben, die wel van kinderen houdt, dan zeg ik nog niet 'dat

ze niet te hebben waren', maar hoor ik te zeggen' dat ze aan het uitageren waren'.

Actie heeft altijd iets van uit — eruit; maar daarom is het nog geen uitageren. Wij gebruiken het in zulke gevallen voor gedrag, dat niet helemaal bij de situatie past, dat hindert, dat verboden is, dat ik om de een of andere reden liever niet zie — dan noemen wij het uitageren. In plaats van zich te beperken tot het fantasieleven, doet het kind iets, dat bewegen, veranderen van plaats, aanraken van andere mensen of dingen met zich meebrengt. De term 'acting-out' zou bij deze kinderen beter vervangen kunnen worden door 'action-prone'. Sommige mensen kunnen in hun fantasie verwerken wat hun dwars zit; anderen moeten dit al gauw vertalen in een handeling, een actie.

Dus als mij verteld wordt dat een kind uitageert, wil ik weten wat bedoeld wordt. Is er een overmaat aan impulsiviteit? Of is het gedrag niet abnormaal impulsief, maar is er iets met het controlesysteem? Heeft het feitelijke gedrag misschien symbolische betekenis, is het bedoeld om een innerlijk conflict te verwerken?

Als ik bang ben kom ik het beste met mijn angst uit de weg door iets agressiefs te doen, maar dan is mijn handelen niet echt een daad van agressie. Het kind beleeft geen plezier in de agressie; de agressie is er om de paniek te kunnen hanteren. Het hard fluiten in het donker overstemt mijn angst. Veel uitageren is in wezen de keerzijde van een diepe depressie. Sommigen gaan zover dat zij in alles een symptoom zien van depressie. Zover wil ik niet gaan. Maar er zijn ongetwijfeld veel kinderen, die zich alleen maar kunnen redden uit de hopeloosheid door onmiddellijke actie. Dit geldt ook voor volwassenen. In de begeleiding van ouders is het vaak een groot probleem hoe hun paniek op te vangen, hun angst voor wat er gebeurt als het kind niet verandert. Er is zoveel, zo ontzettend veel primitief agressief gedrag, waar in de verste verte niet de bedoeling achter zit om gemeen te zijn en te vernietigen, maar dat voortkomt uit reddeloze hulpeloosheid. Als ik dreig onder te gaan kan ik me nog enigszins omhoog werken door iets agressiefs te doen.

Veel van het hyperagressieve gedrag bij uitagerende kinderen is in feite een intern verdedigingsmechanisme, soms zelfs een gezond middel tegen een ernstige depressie, tegen paniek, schuld of wat voor emotie ook.

U ziet, hoe groot de problemen alleen al aan de buitenkant zijn: een kind kan uitageren ('act-out', 'act-up', 'act around') omdat hij in wezen bang is. Maar als ik nog tien andere kinderen om mij heen heb, of een open huis of te weinig personeel, dan zijn de gevolgen even zwaar, hoe de innerlijke, klinische problemen ook liggen. We halen vaak twee zaken door elkaar: die van het hanteren en behandelen van het kind, in termen van zijn agressieve handelingen en hun gevolgen, en het probleem van de wezenlijke aard en betekenis, de achtergrond van deze agressie.

Het moeilijkste is, dat de kinderen zich niet storen aan onze tekstboeken — ze lezen ze niet — ze vermengen onze mooi opgestelde syndromen; je bent

neurotisch of je bent een uitageerder, maar allebei, dát staat niet in de boeken.

Je vindt zoveel gevallen met gemengde syndromen, dat je er geen raad mee weet, zelfs niet met je terminologie. Veel klinische discussies besluiten we met de conclusie, dat het kind prepsychotisch is; dan zijn we aan alle kanten gedekt: wordt hij psychotisch, dan hadden we gelijk — wordt hij het niet, nou ja, we zeiden toch prépsychotisch! En elk kind lijdt aan angsten en neurotische problemen, vertoont regressieverschijnselen en faseproblemen. We proppen al onze termen bij elkaar omdat we eigenlijk niet weten, hoeveel van de agressie normaal is (omdat er iemand het kind slecht behandelt), hoeveel agressie beladen is met symbolische betekenis (maar daarom nog niet abnormaal) en hoeveel er abnormaal is, overmaat.

Onze verwarring is groot. Nadat je een tijd met de jongens hebt geleefd of ze een tijd behandeld hebt, komt er gelukkig een geleidelijke ontvarring. Soms duurt het heel lang, even lang als het bij de kinderen duurt voor ze enigszins ontward zijn, voor ze de schok van de behandeling of plaatsing enigszins te boven zijn.

De veelheid van problemen en vraagtekens, de vele mengvormen boeien ons; onze traditionele benaderingswijze en denkwijze zijn echter ontoereikend. We laten ons verleiden tot deze verwarring, wij profiteren van de verwarring om elkaar de loef af te steken, maar vroeg of laat komen we te staan voor een concreet geval en moeten we erkennen, dat we er met onze terminologie niet komen. Dan staan we voor een jongen, die dit of dat doet, en voor de vraag hoe we hem in hemelsnaam de hulp kunnen geven, die hij nodig heeft, in hoever we moeten afwijken van de gebruikelijke behandelingsmethoden om zijn agressie op te kunnen vangen. Met nadruk moet gezegd worden, dat een aantal kinderen niet primair vanwege hun agressie behandeling nodig hebben. Ik kan Jantje's agressie betrekkelijk normaal vinden, maar als hij zo handig is en trefzeker in zijn agressie dat ik er onder door ga, hoe kan ik hem dan in behandeling houden? Zijn aandoening mag dan theoretisch behandelbaar zijn, de agressie leidt tot secundaire problemen, waarbij de gebruikelijke behandelingsmethoden gauw zijn uitgeput. Deze dwingen ons tot wijzigingen, welke wij aanvankelijk niet noodzakelijk achtten, uitgaande van het idee, dat de agressie bijvoorbeeld op neurotische mechanismen berustte.

Ik wil deze klinische, terminologische, diagnostische zaken nu laten rusten en ingaan op een heel ander probleem, dat ons geweldig dwars zit. Ik weet niet of het zich in Europa al zo sterk opdringt — bij ons zitten wij er erg mee. Het is een fenomeen, dat we al lang kennen, vooral bij pubers, maar dat we hebben onderschat, speciaal in de behandeling van jongere kinderen. Ik noem het: *'the gang under the couch'*. Veronderstel, dat ik niet zo voel voor groepstherapie en al die nieuwe technieken en dat ik kinderen wil behandelen in de betrekkelijk klassieke stijl, zoals oor-

spronkelijk opgezet voor de zuiver neurotische gevallen. Ik wil het kind dan apart, ergens in een privé-ruimte, waar hij en ik beschermd zijn tegen storende invloeden van buiten, waar ik een bepaalde rol kan vervullen en een relatie kan opbouwen, welke beveiligd is tegen het stereotipe verwachtingspatroon van het leven van alle dag; enz. enz. — de bekende omstandigheden, waarop de therapeutische of de case-work relatie zijn gebaseerd. Wanneer ik deze situatie heb geschapen, neem ik aan, dat ik met deze ene jongen in de kamer ben, dat er zich in deze kamer twee personen bevinden. Dat had je gedacht, twee mensen in die kamer! De hele groep leeftijdgenoten luistert mee, is onzichtbaar aanwezig.

Op het eerste gezicht lijkt wat er gebeurt op het gebruikelijke nog-niet-vertrouwen of op weerstanden. U kent het als een kind in behandeling komt, hebben we eerst te maken met de tegenzin, vervolgens met de aarzeling of in hoever de therapeut te vertrouwen is. Wanneer de behandeling werkelijk op gang komt, dan weet je, dat je normale weerstand ontmoet: het krampachtig verzet van het zieke deel van de persoonlijkheid tegen de zich opdringende verandering. Het kind wil opeens niet meer spelen of wordt rusteloos, of hij maakt er een troep van of hij wil niet blijven, of hij gaat tekeer. Wat het ook zij, men staat opeens voor gedrag, dat ook zeer agressieve kinderen zouden tonen.

Zo gebeurt het vaak, zo is het ook vaak. Naar mijn ervaring is dit echter nogal een bedriegelijk, heeft dit gedrag niets te maken met de relatie tussen mij en het kind — ik besta (nog) niet voor hem — niets te maken met een beschermen van zijn pathologie tegen mijn therapeutische druk. Hij is er zich nog niet van bewust, hoe gevaarlijk ik voor hem ben. Het betekent eenvoudig, dat zijn kameraden, zijn 'peers' hem op zijn vingers kijken en dat hij bezig is te bewijzen, dat hij beantwoordt aan het beeld van hoe je moet zijn in de groep waar hij toe behoort.

De macht van de code van de leeftijdsgroep is veel groter dan wij vroeger veronderstelden; en geldt al op jongere leeftijden, jonger dan wij dachten. In de beginperiode van de psychoanalyse hadden we felle discussies over de vraag of het superego met 5 jaar al gevormd was. Tegenwoordig zeggen we, dat dit tijdstip kan variëren, maar hebben we het nog wel over hetzelfde superego? Over de waarden die geïncorporeerd worden op grond van een libidineuze binding met een volwassene? We hebben nu te maken met waarden, die op een geheimzinnige manier van de peer-groep worden overgenomen, welke — onverwacht — veel effectiever blijken te zijn en nu, in de U.S.A., veel vroeger geïncorporeerd worden dan toen ik destijds in Wenen met kinderen werkte. Overigens ook veel vroeger nu dan in 1936 toen ik naar de U.S.A. kwam.

Wat er in dat behandelingsuur gebeurt, betekent dus niet, dat Bobby tegen zijn therapeut vecht. 'Je bent een beste kerel — pech gehad — voor mij ben je de agent — ik kan het ook niet helpen, ik heb het niet tegen je persoon — maar *ze* kijken me op mijn vingers en ik moet nu bewijzen dat ik mij houd aan de code van de groep'. Het is in feite een loyaliteits-

verklaring, een afzweren van de andere partij voor het altaar van de groepscode.

'Als je mij bijvoorbeeld voorhoudt, dat ik iets gestolen heb, of dat ik weer in mijn bed heb geplast — en ik geef te gauw toe, dan heb ik het voorgoed verbruid. Ik moet op zijn minst proberen je zover te krijgen, dat je een aantal maten danst van een ritueel, dat we beiden kennen — als ik dat doe, ben ik oké. Ik kan mijn kameraden niet onder ogen komen als ik mij te gauw gewonnen geef tegenover een volwassene, het symbool van de macht. Vertegenwoordiger van de macht — je kan best een aardige vent zijn, etc., etc., maar voor alles ben je establishment, een waardeloze proll!'

Voor de jongere kinderen ben je op de eerste plaats op de èèn of andere manier gecontracteerd — 'dat is jouw zaak, niet de mijne' — een verlengstuk van het ouderlijk controle-apparaat. Als kind stel je je dan op, zoals dat door je klasse, je generatie wordt verwacht.

Therapeutische kampen zoals wij die in de Verenigde Staten organiseren bieden wat dit betreft duidelijke voordelen. In zo'n 'camp-setting' is het geaccepteerd, dat je een bepaalde leider aardig vindt. Hij staat wat dichter bij de peer-groep, hij is niet zo evident de vertegenwoordiger van de volwassen autoriteit zoals de onderwijzer of de therapeut of zo iemand. Dan verlies je je gezicht niet, als je toegeeft dat je die vent wel mag — volwassenen zijn uit den boze, maar deze kan er mee door — 'een paar van mijn beste vrienden zijn volwassenen'. In een kamp kun je dingen toegeven, in de klas, in de therapie niet.

Op deze twee facetten moeten we dus bedacht zijn: wat zijn uitingen van weerstand etc. etc.? — aan de andere kant, in hoeverre heeft dit verzet niets te maken met de gewone vormen van weerstand, maar is het een vorm van verwerken dat je in een sociaal hoogst kwalijke situatie verkeert, namelijk onder de controle van een officiële vertegenwoordiger van het Leven? Een situatie die als doel heeft om je (in termen van de 'peer'-groep) te zuiveren. 'Als ik mij spiegel aan de groep zie ik een jongen, een meisje, de leeftijd doet er niet toe, die oké is. Die therapeut denkt daar anders over en wil mij veranderen'.

U kunt zich voorstellen hoe belangrijk het is te weten, vanuit klinisch oogpunt of om praktische redenen: Is er bij dit kind een proces op gang — slaat de behandeling aan — waardoor ik nu op weerstand stuit die pathologie in stand wil houden? Of zit hij met de geweldige spanning, die opgeroepen wordt door de verwachtingen van zijn groep, ook al is die niet aanwezig?

Tussen haakjes, ook de volwassene heeft een zelfde probleem. Als ik met een kind bezig ben, word ik ook door een onzichtbare groep bekeken — mijn supervisor bijvoorbeeld — de mensen op de afdeling, die zo'n moeite hebben met dit kind. 'Ik bood zo aardig aan eens met het jong te praten en nu wil hij niet praten, zit hij aan mijn schrijfmachine, haalt hij van alles

uit wat ik niet zou mogen toestaan — en zit ik met dezelfde moeilijkheden als die onervaren groepsleider gisteren. Dat laat ik niet op me zitten!’

En zo reageer ik alsof iedereen op mijn vingers zit te kijken. Of ik hoor iemand, die kritiek heeft op mijn artikelen, zeggen: ‘ha, ha, ik zei je nog, dat je de verkeerde diagnose had’ enz.

We kennen dit allemaal bij onszelf.

Bij de kinderen is dit mechanisme tegenwoordig in toenemende mate werkzaam, hoe ouder ze zijn, hoe duidelijker. De afwezige groep is soms moeilijker te bewerken dan een aanwezige. Soms zou je willen dat de groep er bij was, want die zouden er tenminste na een tijdje genoeg van krijgen: ‘nou vooruit, zeur niet, zeg het hem, dan is het voorbij — we willen gaan zwemmen’. Maar je bent alleen met het kind en die wordt maar niet moe van dit ‘ziemaar dat je me krijgt’-spelletje.

Er is nog een fenomeen, vergelijkbaar met het vorige, dat ons voor problemen stelt. Ik noem het ‘*role-freeze*’ (rol-fixatie) als verweer tegen de indringende volwassene.

Als het je niet lukt een volwassenen te bespelen zoals je dat eigenlijk zou moeten — ieder kind heeft de normale ambitie ook enige vaardigheid te ontwikkelen in het bespelen van de volwassenene. Je zou geen goed zakenman zijn als je er geen plezier in had nu en dan iemand de loef af te steken of iemand om te praten — hoe leren kinderen dat? Ze krijgen er niet speciaal les in — dus ze moeten wel experimenteren ten koste van de leraar engels of wiskunde of zo. Hoe dan ook, het is noodzakelijk dat kinderen leren hun volwassen omgeving realistisch te manipuleren, dat is normaal.

Nu is er een geweldig wapen, dat ze tegen mij kunnen gebruiken — veel beter dan ‘nog geen vertrouwen in mij te hebben’; dat is het oude, klassieke, obsoleete, nog maar weinig kinderen gebruiken dat. Er is een veel beter. Daarbij dwing je de volwassenen in een rol, waar hij zich niet erg in thuis voelt en die hij eigenlijk niet wil. Dan heb je hem op de korrel — in de hoek gedrukt. Wie met delinquenten heeft gewerkt, kent het. Als delinquenten beter worden, maar nog voordat ze werkelijk veranderen, worden ze opeens bang. ‘Wat moet ik beginnen zonder mijn delinquentie? ik wil niet rondlopen als een square, als een rechtschapen burger — ik kan ze dat succes niet toestaan — laat ik maar niet teveel veranderen!’ Nu is er maar één uitweg: manoeuvreer de volwassene in een zodanige rol, dat je je eigen positie kunt rechtvaardigen: ‘Zie je wel, het zijn hypocrieten, leugenaars, phonies — ze menen er allemaal niets van — dus ik blijf zoals ik was en ze kunnen de pot op met hun therapie en al die onzin meer!’ Nu is het normaal, dat ze je in een rol dwingen — dat is oud nieuws, als je met kinderen omgaat, weet je dat. Wat er gebeurt is dat je ze niet alleen een rol opdringen, maar je daarin volledig inmettelen, invriezen. Dat je nu de zieleknipper, de frik bent of iets dergelijks houdt in dat er om je heen een zware muur gebouwd wordt — veel zwaarder dan 10 of 15

jaar geleden en veel ondoordringbaarder. Alles wat je verder doet of zegt hoort bij je rol: 'die klootzak, die wil dat ik verander'. 'Het kan mij niet zoveel schelen, dat ze mij van iets af willen helpen — bedplassen en andere dingen; maar ik ben doodsbeanuwd voor wat jullie, schoften, van mij willen maken — ik kijk wel uit — wat ze van mij willen is dat ik ook zo'n dooie, gevoelloze machine word, die of rijk wil worden of hogerop wil komen of een van die andere idealen wil bereiken, die jullie in je volwassen-filosofie zo mooi hebt uitgedacht, en dat geldt voor iedereen die boven de dertig is etc. etc. Jullie willen iemand van mij maken zoals ik niet zou willen zijn en ik ben bang, dat het jullie nog lukt ook, dus laat ik jullie maar inmettelen in die rol van veranderaar, opvoeder, therapeut, dan ben ik veilig. Want als je dan aardig voor me bent, nou dat hoort er toch bij! De bedoeling is dat je als kind daar in trapt en dan komt de aap uit de mouw. En als je kwaad en giftig bent, dat is te verwachten, zó zijn jullie. En als ik zeg, dat ik wegloop en een wagen ga stelen, dan probeer je me om te praten en me tegen te houden (dat doe je natuurlijk ook) of je vertelt het door aan mijn ouders en probeert misschien zelf nog in de buurt te zijn om me tegen te kunnen houden. Wat kun je anders verwachten van een verrotte regententroep, laat ze barsten, waarom zou ik me druk maken!'

In dit opzicht is de jeugd veel bedreven — en dat op jongere leeftijd — dan weleer. Het geldt niet voor de heel jonge 'dependancy-happy' kinderen, die bevrediging vinden in de afhankelijkheid. Bij deze 'role-freeze' wordt verandering, therapeutisch engagement onnodig, het hoeft allemaal niet; hij heeft zijn rol, ik de mijne. Er valt verder niets te zeggen; communicatie is overbodig, de polarisatie is compleet, totaal.

Ik praat nu over jongere kinderen. Bij ouderen kennen we het al langer, er is geen dialoog meer; als er al dialoog is, heeft deze alleen betekenis als tijdelijke wapenstilstand, gelegenheid om op adem te komen voor de volgende krachtmeting.

Bij pubers is deze tactiek te verwachten, maar bij de jongeren zien we het nu ook, vooral wanneer uitwendige omstandigheden dit nog in de hand werken. Als de ander inderdaad een ouder iemand is of duidelijk te maken heeft met een officiële instantie of kennelijk van een ander ras is, kleur of religie; in die gevallen is het scenario al bijna klaar.

Ik zie het mechanisme toenemen, we kennen het niet goed en voelen ons er niet erg wel bij. We weten hoe we kinderen kunnen helpen met onbewuste emoties, hoe wij hun angsten kunnen verminderen, hoe we hen er toe kunnen brengen ons via indirecte wegen aan te geven waar ze in het onbewuste mee te kampen hebben — maar hoe wij ontkomen aan deze 'role-freeze' is een andere zaak. Als je die rol bovendien hebt, kun je deze slechts tot op zekere hoogte ontkennen.

Er doen zich tal van nieuwe vormen van weerstand voor. Wij zoeken naar nieuwe wegen om deze te hanteren. Enkele vormen zijn in oorsprong

agressief, bij enkele vormen is de agressie alleen maar resultaat, gevolg: het is niet de bedoeling agressief te zijn — ze vinden me zelfs aardig, maar ja, ik zit nu eenmaal aan die rol vast, ik behoor tot de andere kant, niets persoonlijk bedoeld — niets tegen mij — goeie vrienden etc. etc., zolang we uit elkaars gebied blijven. De rollen zijn verdeeld en volledig bevroren.

Een derde verschijnsel, dat ons parten speelt, zou ik willen noemen: *'the choreography of the dare'* — de dans: 'wie wint?' — ons allen bekend, vooral in de grote groepen.

Neem een knaap in de klas, die wat te druk is. Je probeert hem eerst tot rust te krijgen; dat lukt nooit. Tenslotte zeg je: 'hoor eens hier, waarom trek je je niet een half uurtje terug op de gang tot je wat gekalmeerd bent — en kom dan terug. Ik wil al dat lawaai nu eenmaal niet hebben — het is niet voor straf, ik heb verder niets tegen jou — maar zo staan de zaken en daarmee uit'.

De knaap kent jou, jij hem, hij maakt er geen zaak van en gaat naar de deur. Hij mompelt nog wat binnensmonds. Vraag hem vooral niet, wát hij mompelt, want wat er dan volgt, weet je van tevoren; dat is hét moment voor de *'choreography of the dare'*.

Want opeens dringt het tot de jongen door: 'hè, wacht eens even, dit is systeem tegen systeem, erop of eronder! Ik kan de volwassenen, als systeem, dit niet zomaar gunnen — ik moet de eer van mijn achterban, mijn leeftijdsgroep verdedigen'. En opeens is het een ritueel geworden, waarbij de twee partijen ophouden menselijke individuen te zijn. Ze worden marionetten, die een sociodrama opvoeren: 'ik als volwassene kan dit gedrag van de jeugd onmogelijk tolereren — alle volwassenen kijken naar me'.

Ik had het kunnen voorkomen, ik had kunnen zeggen: 'dan niet, ga zitten, maar houd je mond dicht'; dat zou de hele zaak hebben opgelost. Maar nú kan ik het niet meer, want wat hij zei of deed, de manier waarop... wij volwassenen moeten nu duidelijk laten voelen dat wij, volwassenen, als groep het winnen van hen, de jeugd, als groep.

Op dezelfde manier kan de jongen onmogelijk terug — ook al weet hij en weet ik: 'het is eigenlijk verrot stom, we mogen mekaar best, het zou eigenlijk niet hoeven, maar we komen er niet meer onderuit, het is even dwingend fataal als het duelleren van vroeger'.

Wanneer en zodra de uitdaging is uitgesproken, moet je verder, er is geen terug zonder voor altijd je eer te verliezen. Accepteer het nu maar, je kunt beter je leven erbij inschieten, dan nog terugkomen. Op dit moment houden wij op mensen te zijn, op dit moment staken wij iedere menselijke interactie. We zijn niet meer counsellor en zijn cliënt, therapeut en zijn patiënt, we zijn twee systemen tegenover elkaar.

Ik heb kinderen dit spel zeer handig zien spelen midden in een therapie-uur. Ze worden wild, gaan met dingen gooien. Uiteindelijk moet

je zeggen, dat er grenzen zijn. En je hebt gelijk. Maar het gaat al niet meer over de kwestie van grenzen, die kwestie duikt op een verdachte manier plotseling op; het gaat al om het ritueel, waar we doorheen moeten, waar we beiden onbeschadigd, met ere en zonder teveel gezichtsverlies uit willen komen. Aan welk 'gezicht' hechten wij in hemelsnaam toch zoveel waarde? Het sociodrama voltrekt zich, als een primitief stamritueel. In de Verenigde Staten hebben wij een steeds grotere, niet te lessen dorst naar 'tribal rituals', stamrituelen.

Een typisch voorbeeld is het beruchte kolenhok van vroeger, in de USA de 'woodshed'; het heeft niets meer te maken met een hok waar vader Pietje heen stuurt om hem een flinke aframmeling te geven. De jongen wordt er naar toe gestuurd, maar niemand gelooft meer dat het hem goed zal doen, men weet zelfs dat het niet zo is. Maar het moet en het zal, en als vader het nu niet doorzet, wat zullen alle volwassenen dan van hem denken en zal de jeugd dat nog ooit ontzag en respect voor hem hebben, etc. etc. Volkomen irrationeel, maar het ritueel eist het.

Wat ik vroeger nooit begreep was, dat beide partijen een enorme bevrediging ervaren. De volwassene voelt zich wel beroerd en schuldig, maar ook trots dat hij heeft doorgezet; het kind voelt zich ellendig, maar ook geweldig dat hij niet heeft toegegeven. Beiden ondervinden een grote bevrediging, terwijl ze elkaar het leven zuur maken. Dit is juist kenmerkend voor het sociodramatisch ritueel; daar dienen rituelen voor, om problemen kost wat kost, tijdelijk op te lossen, zolang er nog geen rationele oplossing is. We zijn nog te primitief, we moeten nog wel onze toevlucht nemen tot het ritueel, ongeacht de tol, die we moeten betalen. Ik nam als voorbeeld een jongen in een klas, een grote groep. Het drama kan zich onder velerlei omstandigheden voltrekken. Een groepsleider met vijf jongens, gezellig bij elkaar, en dan moeten ze naar bed: opeens is er het ritueel.

Het therapie-uur is om, het kind zal terug naar de groep — ik ben daar niet tegen, ik wil niet zeggen dat het niet goed is een interactie op een bepaald moment te beëindigen, maar het wordt soms een rollenspel tussen representanten van systemen, waarbij de betrokken individuen voornamelijk figuranten zijn in een sociodrama. Als dat zo is, moeten we naar mijn idee een andere vorm kiezen, een ander patroon proberen te vinden: je staat voor een kind dat zijn zelfcontrole aan het verliezen is, dat in bedwang gehouden moet worden; daar kom je niet omheen. En dan opeens is er dat weggezogen worden in de irrationele dans van 'wie wint', de 'choreography of the dare'.

Als ik een beslissing moet nemen over de behandelbaarheid van een kind of de bruikbaarheid van een volwassene voor de behandeling, wil ik tevoren een aantal dingen weten: bijvoorbeeld over hun gevoeligheid voor en weerstand tegen krachten in de groep, die hen in bepaalde rollen zuigen; want sommigen worden onder bepaalde omstandigheden makkelijk in deze rol gezogen, terwijl ze in andere omstandigheden heel normaal

reageren. Sommige kinderen worden eerder in zo'n rol gezogen dan andere. Naar mijn ervaring hebben de handige delinquenten er geen last van; die zijn heel realistisch in hun beoordeling of toegeven op dit moment hun prestige te veel schaadt. Als dat niet het geval is zeggen ze: 'Nou èn, Fritz is met zijn verkeerde been uit bed gestapt, wat dan nog, laat maar zitten, ik ga de gang op als dat alles is, het is de moeite van een gevecht niet waard'. Vaker is het de niet erg realistische onruststoker, die zich in dit ritueel laat sleuren.

We weten er niet genoeg van; ik kan het niet voorspellen wannèer het iemand in zijn greep krijgt; ik kan niet schatten wie onder welke omstandigheden geneigd is in deze rol te schieten. Er zijn wel signalen die mij er attent op maken, dat het staat te gebeuren: ik voel me bang, en dan is het zaak een rationele oplossing te bedenken. Af en toe herken ik signalen bij de kinderen, maar onvoldoende.

Nog èen zorgelijk probleem wil ik met u bespreken, het probleem van de 'outmoded' *weaponry*, van het verouderde, achterhaalde arsenaal. U zult misschien de verwijzing naar een wapenarsenaal niet zo kunnen waarderen, maar op de een of andere manier hebben we een zekere macht nodig om iemand te kunnen behandelen. We moeten hem bijvoorbeeld tot op zekere hoogte in de relatie van behandelde tot behandelaar houden, van leerling tot leraar, anders duurt het niet lang of wij zijn de behandelde, de leerling en dat maakt onze taak wel erg moeilijk.

Nu is het zo dat bij een aantal kinderen met hoge dosis agressiviteit of andere stoornissen de gewone wapens, die wij als vriendelijke, therapeutische en opvoedende volwassenen hanteren, uit de tijd zijn; de kinderen zijn eenvoudig veel beter uitgerust.

Vroeger bijvoorbeeld, of misschien nog wel bij de middenklassen, of voor kleinere kinderen, was en is het nog steeds moeilijk om weg te lopen en het een tijd lang uit te houden. Maar als je er uitziet als achttien kun je in een zo groot land als het onze met zulk een grote mobiliteit het een hele tijd uitzingen voor men er achter komt waar je ergens zit. En wat is er tegen te doen? Heel weinig, je hebt er geen macht over. Daarom is het geen loze dreiging weg te zullen lopen en is je vrees, dat de dreiging zal worden uitgevoerd, zeer reëel.

Even ernstig is de dreiging met zelfmoord; ook al is het niet helemaal serieus, het hanteren van dit dreigement als wapen brengt toch, en terecht, onze hele setting onder hoogspanning.

Ik vind het ook een relatief nieuw wapen wanneer ze je in de rol dwingen van iemand, die tegen een zaak vecht: 'als je mij bewerkt, omdat ik fout ben — dat is iets tussen ons tweeën — daar heb ik niet van terug, als je tenminste kunt aantonen, dat ik verkeerd ben. Maar als je de zaak gaat aanvallen en bestrijden, waar ik mij voor heb ingezet en van waaruit ik wel eens zogenaamd verkeerd doe, dan ga je voor de bijl! Want nu ben je mijn zaak aan het bestrijden, niet mijn zogenaamde ziekte — wat denk je wel!

Ik heb een bepaalde overtuiging en van daaruit doe ik zoals ik doe, jij gaat daar tegen in, jij zegt dat het misschien niet zo'n succes is zoals ik het doe — dat is jouw probleem, wat weet je er eigenlijk van? Maar als je dat te vaak zegt, begint het er verdacht op te lijken, dat je niet geïnteresseerd bent in hoe ik het doe, maar dat je probeert mijn zaak, mijn overtuiging te ondermijnen!'

Het vervolg van deze gedachtengang kan luiden: 'Dus als ik nou maar zorg dat ik een goede zaak vind, waar ik mij achter kan scharen, dan kan ik — in dienst van die zaak — blijven vasthouden aan wat voor pathologie ik ook heb en heb ik jou vrijwel schaakmat! Want iedereen zal aan mijn kant staan — niet aan de jouwe, zeker iedereen die sympathiseert met mijn zaak'.

Dit wapen wordt wel door een wat oudere leeftijdsgroep gehanteerd. Het vluchten in een veilige, heilige zaak is niettemin een machtig tegenwapen, waar de therapie op stuk kan lopen. Het is een wapen dat we vroeger minder kenden.

Analoog is de vlucht in het niets, in het zich volledig terugtrekken, door het gebruik van drugs: 'wat heb ik een psychiater nodig, als ik mij, wanneer ik maar wil en voor zo lang als ik wil, volledig kan isoleren'.

Dat kenden wij uiteraard vroeger met andere vormen van inebriatie, maar weer ondervinden we, dat steeds meer jongere kinderen zich hiervan bedienen; het is niet zonder meer een kwestie van agressie — men zou het een antivorm van agressie kunnen noemen — maar het is wel degelijk een agressief wapen tegen de 'change-agent', de veranderaar, die ontstellend omhoog zit met dit probleem.

SUMMARY

With the help of clinical examples the complexities posed by the not quite homogenous group of so called hyperaggressive children are elucidated.

Many elements for a conceptual framework are offered as to the diagnostic as well as to the therapeutic approach to these patients.